

ÇOCUĞUN DİNİ ŞAHSİYET KAZANMASINDA AİLENİN ÖNEMİ

Dr. Ali Rıza AYDIN*

Çocuk üzerinde en önemli etkiyi anne-baba davranışlarının yaptığı, olumlu davranışların doğrudan çocuğa yansıdığı ve onun şahsiyetine olumlu yönde katkıda bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle çocuğun dinî şahsiyetinin gelişmesinde ihtiyaç duyduğu en önemli faktör elverişli bir aile çevresi ve kendisine örnek olacak anne-babadır. Çocuğun dinî şahsiyetinin oluşmasında aile faktörüne değinmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması için şahsiyet ve dinî şahsiyet kavramlarından bahsetmek yararlı olacaktır.

Şahsiyet

Psikolojide şahsiyet, kapsamı en geniş olan bir kavramdır. Kişilik sözcüğüyle de ifade edilen şahsiyet, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren bir terimdir. Kişinin belleği, dış görünüşü, direnme süreci, sesi ve konuşma tarzı, tepki hızı, insanlara ya da tabiata karşı ilgi duyması, dindarlığı, sporculuğu vb. özellikleri o insanın şahsiyetini tanımlamada önemlidir.¹ Şahsiyeti zihinsel, duygusal, bedensel ve fizyolojik görünümlerin dinamik örgütlenmesi olarak tanımlamak da mümkündür.²

Şahsiyetin, kapsamı geniş bir kavram olması, onun çok çeşitli şekillerde tanımlanmasına yol açmıştır. Bundan dolayı psikologların üzerinde ittifak ettikleri bir şahsiyet tanımı yoktur. Bugüne kadar yapılan tanımlarda şahsiyet, bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünü olarak değerlendirilmiştir. Yani şahsiyet

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Samsun.

¹ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1985, s.255.

² O.A.Gürün, *Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul 1991, s.86.

kavramından, bir insanı nesnel ve öznel yanlarıyla diğerlerinden farklı kılan³ duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü anlaşılır.⁴

Bireyin şahsiyeti biyolojik ve psikolojik etkenlerin birleşmesiyle oluşur ve bireyin kendine özgü, diğerlerinden farklı yapısını belirler. Çocukta şahsiyet ilk kez kendini üç yaşında belli etmeye başlar. Kendini diğerlerinden ayırt edebilen çocuk diğerlerinin istekleri karşısında kendi davranışını ortaya koyabilecektir.

Şahsiyetin yapılanmasında kalıtımın yanısıra çevrenin de önemli bir rol oynadığı görülür. Kendinden büyükleri model alarak onların özelliklerini içleştiren çocuk, zamanla kendine özgü bir şahsiyet kazanacaktır. Ancak bu yeni şahsiyet yapısında model alınan kişilerin şahsiyet yapılarından da öğeler bulunacaktır.⁵

Dinî Şahsiyet

Bir insanın kendine mahsus dinî özelliklerinin tümüne dinî şahsiyet denir. İnsanın dinî inançları, duyguları, düşünceleri ve şüpheleri, dinî tutum ve davranışları, dine yaklaşımı, kısaca bir bütün olarak dinî görünümü onun dinî şahsiyetini oluşturur.⁶

Şahsiyet ve dinî şahsiyet kavramlarını bu şekilde açıkladıktan sonra şimdi çocuğun dinî şahsiyetinin oluşmasında ailedeki dinî hayatın öneminden bahsedelim.

Çocuğun Dinî Şahsiyetinin Oluşmasında Ailedeki Dinî Hayatın Önemi

Çocuğun şahsiyeti şekillenirken ona etkide bulunan en önemli faktör şüphesiz ailedir.⁷ Anne-babanın ve aile içindeki diğer bireylerin çocukla olan etkileşimi çocuğun aile içindeki yerini belirler. Bir anlamda aile, çocuk açısından ilk sosyal deneyimlerin kazanıldığı yerdir.

³ Bkz. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1992, s.404.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul 1988, s.232.

⁵ Gürün, a.g.e., s.86.

⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun 1993, s.85.

⁷ Bkz. Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Refik Özdek, İstanbul 1990, ss.319-321.

Okul öncesi dönemde çocuk, sosyal bir birey olmayı öğrenirken aynı zamanda taklit edeceği bir modele de ihtiyaç duyar. Şahsiyetin oluşumu için gerekli olan bu özdeşleştirme aile içindeki yakın üyelerle gerçekleştirilebilir. Onların özellikleriyle değer yargılarını örnek olarak benimser, hareketlerini, konuşma ve davranışlarını taklit ederek onlara benzemeye çalışır.⁸ Bir başka deyişle çocuk, dış dünyayı, anne ve babasının gözüyle görmeye çalışır.⁹ Onların olumlu ve olumsuz yanlarını özdeşim yoluyla içine sindirir.¹⁰ Anne-babanın bozuk bir kişilik yapısına sahip olması halinde bu kötü davranış örneğinin çocuğa yansımaları söz konusudur. Dolayısıyla çocuğun yetiştiği aile ortamı, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi, onun ilk sosyal deneyimlerini, duygusal ve toplumsal gelişmesini etkileyecektir.

Duygusal ve toplumsal etkileşimin güçlü olduğu aile ortamında yeterli güven, sevgi ve sevecenlik içinde büyüyen çocuklar, gelişimleri için gerekli deneyimleri elde edebilirler. Aile içinde karşılıklı güven duygusu ve dayanışma varsa aile dışında çocuğun şahsiyetini olumsuz yönde etkileyecek olaylar etkisini pek göstermez. Güven duygusunun baskın olduğu aile, dış dünyanın yaratmış olduğu üzüntü ve kaygılardan kurtulacak bir sığınak, bir ortam oluşturur.¹¹

Aile üyelerinin çocuk üzerinde etkili olabilmesi, çocukla arasındaki duygusal ilişkinin varlığına bağlıdır.¹² Çocuğun davranışlarında ailenin etkisi, çocuğun sahip olduğu kişilik özellikleri ve yaşıyla da orantılıdır. Çocuğun yaşı küçük olduğu oranda aile üyelerinin daha etkili olmalarına karşılık, yaş büyüdükçe aile dışı bireylerin, söz gelimi okul arkadaşlarının etkisi giderek artmakta, aile üyelerinin etkisi ise azalmaktadır.

Yapılan pedagojik araştırmalarda çocuğun insan olma yolunda ilk yönlendiren, ona mensubu bulunduğu kültürel değerleri kazandıran tek sosyal kurumun aile olduğu sonucuna varılmıştır.¹³ Aynı şekilde psikolog

⁸ Hüseyin Peker, *Çocuk ve Suç*, İstanbul 1994, s.46.

⁹ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul 1986, s.24.

¹⁰ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul 1991, ss.126-127.

¹¹ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, İstanbul 1993, s.53.

¹² Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din*, İstanbul 1994, ss.70-71.

¹³ A.Osman Özcan, "Din ve Ahlâk Eğitiminde Ailenin Rolü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.4, 1985, s.13.

ve sosyologlarca aile ile din arasındaki bağların varlığı tesbit edilmiş ve dinî formasyonun kazanılmasında en önemli faktörün aile olduğu ortaya konmuştur.¹⁴

Okul öncesi dönemde anne ve babanın davranışları çocuğun şahsiyetinin gelişmesinde nasıl yönlendirici oluyorsa, aynı şekilde anne ve babanın dinî tavırları da çocuğun dinî şahsiyet kazanmasında yönlendirici olmaktadır. Çocuğun doğuştan getirdiği inanma, yüce bir yaratıcıya bağlanma duygusu¹⁵ anne ve babanın dinî tutumuyla gelişir. Çünkü çocuklar dinî tutumlarını geniş ölçüde aile içinde anne ve babalarının konuşma ve davranış modellerinden elde etmektedirler. Çocuk, taklit etme özelliğiyle güvendiği ve etkisinde kaldığı anne ve babasını kopye etmeye çalışmaktadır.

İster dinî olsun, ister olmasın bireyin bütün davranış ve inançlarının gerisinde aile önemli bir etkidir.¹⁶ Sosyal bilimcilerin pek çoğu da dinî tavırların teşekkülünde aile faktörünün önemli bir etken olduğunu açıklamakta ve din ile aile psikolojisi arasında kuvvetli bir bağ olduğunu söylemektedirler.¹⁷ Şu noktayı da unutmamak gerekir: Geleneksel aile yapısı içerisinde anne ve baba çocukların ilk genel eğitimlerinde olduğu gibi dinî değerlere karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının oluşup gelişmesinde de etkili bir yere sahiptir.¹⁸

İnanmaya elverişli olan çocuğun sağlıklı ve dengeli bir biçimde ilgi görmesi gerekmektedir. Bunun ilk olarak değer kazandığı yer ailedir. Dinî emir ve yasakların yerine getirildiği bir ailede yaşayan çocukta dinî kavramların daha erken ortaya çıktığı gözlenmektedir.¹⁹ Dolayısıyla

¹⁴ Bkz. Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980, s.89; Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara 1987, s.46.

¹⁵ İnsanın inanmaya yetenekli bir tarzda yarattığına işaret eden ayet ve hadisler için bkz. Rum, 30/45; Müslim, Kader, 25.

¹⁶ M.Argyle, "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", çev.Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, C.23, S.272-273 (Mart-Nisan 1978), s.7; Armaner, a.g.e., s.76.

¹⁷ Bkz. Gardner Lindzey, *Handbook of Social Psychology*, Cambridge 1956, ss.615-616; Gerhard Lenski, *The Religious Factor: A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics and Family Life*, New York 1963, ss.212-215.

¹⁸ Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1995, s.43.

¹⁹ Hayrani Altıntaş, "Çocukluk Devresinde Ailede Din Eğitimi", *Türkiye İ.Din Eğitimi Semineri*, Ankara 1981, s.265.

çocuğun dinî uyanış ve gelişmesinde yetişkinlerin izlerini taşıdığı görülmüştür.

Çocuk ilk dönemde daha çok duygusaldır. Böyle olunca onun ailesine bağımlılığı da duygusal bir nitelik taşır. Yani çocuk, ailesine akıyla değil duygularıyla bağlıdır. Bunun böyle olması tabii karşılanmalıdır. Çünkü çocuğun zihinsel faaliyetleri büyüklere göre daha sınırlıdır. Çocuğun ailesine karşı duygusal nitelikli bağlılığını incitmek veya yaralamak doğru değildir. Çocuk Allah'a inanmadan ve bağlanmadan önce annesine ve babasına inanmış ve bağlanmıştır. Çocuk, otorite olarak önce onları tanımış ve üstünlüklerini kabul etmiştir. Anne ve baba da bu durumu iyi değerlendirerek çocuklarına en üstün varlık olan Allah'a inanmayı ve bağlanmayı öğretmelidirler. Şunu da açıkça belirtmek gerekir ki, anne ve baba çocuklarının Allah'a inanma ve bağlanmasında birer vasıta durumundadırlar.

Şayet anne ve babalar dine tepkisi ve antipatisi olan ya da ona karşı ihmalkâr davranan kişiler ise çocuklarına dinî şahsiyet kazandırma konusunda zarar verebilirler. Bağlanması gerekeni öğretmemekle ya da rehberlik yapmamakla onların yanlış ve zararlı şeylere bağlanmalarına sebep olabilirler. Onlar gerçek rehber olmak durumundadırlar.

Çocukların maddî ihtiyaçları yanında dinî ihtiyaçlarını düşünmeyen, umursamayan veya ihmal eden anne ve babalar öncelikle bu davranışlarından uzaklaşmalı, olumsuz tavır ve davranışlarını düzeltmelidirler. Zira bu, çocuklara yapılan bir haksızlıktır. Esasen onlar, normal gelişebilmeleri için anne ve babaların hizmetine, himayesine, sevgisine, bilgi ve tecrübelerine muhtaçtırlar.

Çocuk, din ile ruhen temas kuramamış ise ya da ona karşı olumsuz bir tavır takınmış veya aşırı dinî baskılarla anormal davranışlar gösteriyorsa, bunlardan birinci derecede ana ve babalar sorumludur. Şu halde dinin çocuğa verilmemesi hatalı olduğu gibi onun katı, sert ve donuk bir biçimde verilmesi de hatalı ve yanlıştır.²⁰

Açıkça anlaşılıyor ki, çocuğun inanma ve ibadet konularındaki tutum ve tavırlarını belirleyen en baskın dış unsur ailedir. Çocuğun gözünde anne ve babalar her şeyi en iyi bilen insanlardır. Anne ve

²⁰ Yavuz, *Çocuk ve Din*, ss.276-279.

babanın kullandığı dinî ifadeler, semboller ve terimler çocuğa benzer şekillerle transfer edilirler. Bunun yanında aile üyelerinin iştirak ettiği ve kutladığı dinî bayramlar, mübarek gün ve geceler aile içi duygusal birliği sağlarlar. Bu karşılıklı ilişkiler esnasında çocuk yeni davranışlar edinir. Bu davranışlar yalnızca taklit edilirler. Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dinî yaşayış, çocuğun çevresinin dinî havasına ve ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun dinî şahsiyetine mal olur.²¹

Çocuğa dinî bir şahsiyet kazandırırken her şeyden önce ona dinî ve ahlakî bilgiler verilmelidir. Bu bir nevi dinin çocuğa tanıtılması ya da takdim edilmesi olayıdır.

Şu halde ailenin iki hedefi olmalıdır. Bunlardan birincisi, çocuğa dinî bilgilerin öğretilmesidir. Yani din, iman, ibadet ve ahlâk esaslarının geleneksel bir anlayış içerisinde öğretilmesidir. İkincisi ise din bilgisinin çocuklara nüfuz edecek şekilde ayarlanmasıdır.

Dinî bilgilerin iyi bir şekilde anlaşılmasını temin edebilmek için bazı hususlara dikkat etmek gerekir.

a) Önce çocuklara verilecek bilgilerin, onların gelişim durumlarına uyup uymadığına, hayati ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığına, onların dünyasını kucaklayıp onunla iç içe olup olmadığına bakmakta fayda vardır.

b) Ailede verilecek dinî ve ahlâkî bilgilerin doğru olmasına özen göstermek gerekir.

Ailede dinî bilgilendirmenin zamanı ve miktarı ihtiyaçlara ve kapasiteye göre ayarlanmalıdır. Yani dinî bilgi ne vaktinden önce, ne haddinden fazla, ne de normal ihtiyacın çok altında olmalıdır. Öyleyse din eğitimi, çocukta dinî ihtiyaç kendini ne zaman hissettirirse o zaman verilmelidir. Önemli olan çocuğun ruhî dengesini bozmadan sistemli ve planlı bir şekilde verilmesidir. Ancak bu yapılırken ceza ile korkutucu, tehdit edici veya baskıcı bir eğitim uygulanmaya kalkışılmamalıdır. Zira cezalandırılma korkusu çocuğun ruhî dengesini bozmakta ve bu korku bazen ömür boyu devam edebilmektedir. Hele baskı ile imanın aşılınmaya kalkışılması, dinî inanca karşı ekseriya bir soğukluğa yol açabilmektedir.

²¹ Bkz. Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s.255.

Halbuki dinî inancın kalıcı olabilmesi onun istenmesine ve benimsetilmesine bağlıdır. Verilen dinî bilgiler çocuğun ilgi ve merak alanının dışına taşmamalıdır. Zira zamansız ve seviyenin üzerinde, gereğinden fazla verilen bilgiler, çocukların ruh sağlıklarında olumsuz etkiler bırakabilirler.²²

Hayata hazırlanması ve yetiştirilmesi gereken çocuk olduğuna göre, eğitim ve öğretimin öncelikle ona dayandırılması doğaldır. Sonra, çocuğa dinî bilgilerin verilmesiyle bu eğitim sadece onun kendisine hizmet etmemekte, aynı zamanda dinî ve ahlâkî öğretime tabi tutulan çocuklar, gelecekte mensup oldukları toplumu oluşturacaklarından dolayısıyla din eğitimi topluma da hizmet etmektedir.

Bundan dolayı din bilgisi, daima çocuğun dinî duygularını, düşüncelerini, isteklerini, beklentilerini uyandıracak tarzda verilmelidir.²³ Çocuğun ruhsal yapısına uygun, sağlıklı bir din eğitiminin dinî şahsiyetin gelişmesinde biçimlendirici bir özellik taşıdığını bugün tecrübe araştırmalar da ortaya koymuştur.²⁴

Anne ve baba çocuklara dinî bilgileri aktarırken onların dinî sorularına da hazır olmalıdırlar. Çünkü çocuk, soru soran, merak eden ve daima arayış içinde olan bir varlıktır. İlgilendiği ve aklına gelen her şeyi hiç çekinmeden sormuş ve onlara sürekli cevaplar aramıştır.

Çocuklar sorularıyla aile büyüklerini sıkıştırıp güç durumda bırakabilirler. Bu konuda iki örnek vermek istiyoruz. Bunlardan birincisi batıdan:

Bir gün bir çocuk annesine gelerek "piç" in ne olduğunu sorar. O da "Piç babası olmayan çocuk demektir." der.

-Her babası olmayan piç midir?

-Hayır, evlenmemiş bir kadından doğan çocuktur.

-Peki, Hz.Meryem evlenmediğine göre Hz.İsa piç midir?

-Hayır, Hz.İsa piç değildir. Piç, bir kadının evli olmadığı bir erkekle

²² Mualla Öztürk, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", Türkiye I.Din Eğitimi Semineri, Ankara 1981, ss.206-210.

²³ Yavuz, Çocuk ve Din, ss.271-276.

²⁴ Yavuz, a.e., s.156.

birlikte yaşarken ondan olan çocuğudur.

-Hz.Meryem de öyle mi yaptı?

-Hayır, o hiç bir erkekle birlikte yaşamamıştır.

-Peki Hz.Meryem neden evlenmemiş?

-Ne bileyim ben. Git babana sor. Niçin bana geliyorsun?²⁵

Görüldüğü gibi çocuk, sorularıyla annesini sıkıştırdıca annesi de kurtuluşu onu yanından uzaklaştırmada bulur. Şüphesiz annenin bu hareketi doğru değildir. Üstelik terbiyecî rolündeki bir kimse için bu davranış oldukça kötü bir davranıştır.

İkincisi ise bizden bir örnektir:

İlahiyat fakültesi mezunu bir din görevlisinin 6 yaşlarındaki çocuğunda görülen Allah inancı: Din görevlisinin anlattığına göre, çocuk yaramazlık yaptığı zamanlarda "Allah seni sevmez, seni cehennemde yakar" vb. sözlerle çocuğu yaptığı işlerden vazgeçirmeye çalışıyor. Bir sabah kahvaltısında çocuk birden bire "Baba bizim köyde Allah var mı?" diye sorar. Çocuğun bu sorusunu merak eden baba, "Oğlum Allah her yerde vardır. Ama niçin soruyorsun?" diye sebebini araştırdığında çocuk şu cevabı verir: "Eğer orada Allah yoksa oraya gidecektim de."

Baba diyor ki: "Yaptığımız eğitimin yanlış olduğunu anlayarak ondan sonra düzeltmeye çalıştım. Yanlış olarak gördüğüm her iş ve davranışta Allah'tan korkmasını telkin etmekten vazgeçtim."²⁶

Bu olayda, çocuğun ailesini güç durumda bırakan sorusunun, bir anlamda da isteğinin nedeni babanın çocuğun dinî ihtiyaçlarını ya da arzularını doyurucu bir şekilde karşılamamasından kaynaklanıyor.

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bunlarda yapılan başlıca hata, çocuğun ruhî gelişmesine uygun olmayacak tarzda dinî bilgilerin verilmiş olmasıdır.

Öyle anlaşılıyor ki, anne ve babaların dinî manada sorumlulukları bugün hem daha çok önem kazanmış, hem de daha zorlaşmış bulunmaktadır. Her şeyden önce anne-baba dinî bakımdan bilgili olmak

²⁵ Yavuz, a.e., s.284.

²⁶ Bkz. Halis Ayhan, Din Eğitimi ve Öğretimi, Ankara 1985, ss.108-109.

zorundadır. Çocuklarının tükenmeyen soruları karşısında olumlu cevap vermekten bıkmamalı ve doyurucu cevaplar vermeye çalışmalıdır. Bilmedikleri soruların cevaplarını öğrendikten sonra vereceklerini söylemekten çekinmemelidir. Cevap verirken kullanılacak ifadeler de basit, sade ve yalın olmalıdır.²⁷

Sonuç

Dinî inanç ve tutumların teşekkülünde ya da dinî şahsiyetin oluşmasında ilk çocukluk dönemindeki aile ilişkilerinin önemi büyüktür. Çocukta dinî uyanış aile üyelerinin ilgi, teşvik ve örnek olmalarına bağlıdır. Eğer çocuk öncelikle ailede dinî bir ortam içerisinde yaşama imkanı bulabilirse onda güçlü bir dinî şahsiyet görülebilir. Aile içinde çocuğun teneffüs ettiği dinî hayatın içeriği ile aile üyelerinin dine ilgi dereceleri, ayrıca dinî bilgilerin aktarılmasında izlenen yöntem ve alışkanlıklar farklı sonuçlar da ortaya çıkarabilir. Çocuklar, anne ve babalarının dinî söz, tavır ve davranışlarından algıladıklarını kendi tecrübeleri, kabiliyetleri ve kişisel düşünme ve tepkileri ölçüsünde işleyerek kendilerine has bir dinî şahsiyet geliştireceklerdir. Şu halde ailedeki dinî hayat ne kadar güçlü ve ne kadar tutarlı olursa çocuğun dinî şahsiyeti de o ölçüde gelişmiş olacaktır.

²⁷ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, Ankara 1991, ss.152-156.